ଟିପ୍ପଣୀ

5

ଜନପଦରୁ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ

ଆମ୍ଭେ ପୂର୍ବ ଅଧ୍ୟାୟରୁ ଜାଣିଲେ ଯେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୈଦିକ ସମାଜର ଅଧିବାସୀ ଗଙ୍ଗାନଦୀ କୂଳରେ ସ୍ଥାୟୀ ବସତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆମେ ପଢ଼ିବାକୁ ପାଇବା କିପରି କୃଷିର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ ସ୍ଥାୟୀ ବସତି ସ୍ଥାପିତ ହେଲା ପରେ କ୍ରମଶଃ ୧୬ ଗୋଟି ମହାଜନପଦ ବା ବିଶାଳ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା । ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ଏହି ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍‌ଥାନ ହୋଇଥିଲା । ଆମେ ମଧ୍ୟ ଆହୁରି ଜାଣିପାରିବା କେଉଁ କାରଣ ଯୋଗୁଁ ଏହି ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ମଗଧ ରାଜ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଏକ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ମୌର୍ଯ୍ୟ ବଂଶର ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ଏହି ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା । ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନ ସମୟରେ କିପରି ଅର୍ଥନୈତିକ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ସହିତ ସାଂସ୍କୃତିକ ବିକାଶ ଚରମସୀମାରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥିଲା । ଅଶୋକଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ୫୦ ବର୍ଷ ପରେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ଘଟିଥିଲା । ଆମେ ମଧ୍ୟ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନର କାରଣମାନ ଆଲୋଚନା କରିବା । ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଓ ଜୈନ ଧର୍ମପରି ନୂତନ ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥିଲା । ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହି ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ହେବାର କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏବଂ ଏହି ଧର୍ମ ଦ୍ୱୟର ପ୍ରମୁଖ ଆଦର୍ଶ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରିବା ।

OBJECTIVES - ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

ଏହି ବିଷୟ ଅଧ୍ୟୟନ ପରେ ତୁମେ ଜାଣିବାକୁ ପାଇବ-

- ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭୌତିକ ଓ ସାମାଜିକ ବିଷୟ ଯଥା କୃଷିର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଓ ନୂତନ ସାମାଜିକ ଶ୍ରେଣୀର ଉତ୍‌ଥାନକୁ ଆଧାର କରି ନୂତନ ମହାଜନପଦ ଗୁଡ଼ିକର ଉନ୍ମେଷ ହେବା ସଂଗେ ସଂଗେ ନୂତନ ଧର୍ମର ମଧ୍ୟ ଉତ୍‌ଥାନ ଘଟିଥିଲା ।
- ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଓ ଜୈନ ଧର୍ମର ଆଦର୍ଶ, ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା, ବିସ୍ତାର ଏବଂ ପ୍ରଭାବ ।
- ଏକ ଛୋଟ ରାଜନୈତିକ ଏକକର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ହୋଇ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ପରିଣତ କିପରି ହେଲା ଏବଂ ୧୬ଟି ମହାଜନପଥର ତାଲିକା ।
- ଅଶୋକ ତାଙ୍କ ଧର୍ମନୀତି ଦ୍ୱାରା କିପରି ଏକ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ରାଜନୈତିକ ଐକ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।
- ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନ ସମୟରେ ଅନୁଶାସନ, ଅର୍ଥନୀତି, ସମାଜ, କଳା କିପରି ଥିଲା ।
- ଏବଂ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନର କାରଣମାନ ।

5.1 THE EMERGENCE OF NEW RELIGIONS- ନୂତନ ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି

ଏହି ସମୟରେ ଅର୍ଥନୀତି ଓ ରାଜନୀତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରଧାନ କେନ୍ଦ୍ର, ହରିଆନା ଏବଂ ପଶ୍ଚିମ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶରୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇ ପୂର୍ବ-ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ ଏବଂ ବିହାରରେ ହେଲା । କାରଣ ଏହି

ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଚୁର ବୃଷ୍ଟି ହେବା ସଂଗେ ସଂଗେ ଉର୍ବର ମୃତ୍ତିକା ମଧ ଥିଲା । ବିହାରରୁ ଏଣିକି ଲୁହାପଥର ପାଇବା ସହଜ ହେଲା । ଫଳରେ ଲୋକମାନେ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଲୌହ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ବ୍ୟବହାର କଲେ ଏବଂ ଲୌହ ଲଙ୍ଗଳ ସାହାଯ୍ୟରେ ଜଙ୍ଗଲ ଜମିକୁ କୃଷି ଉପଯୋଗୀ କରିପାରିଲେ । ଏହି ସମୟରେ କୃଷିର ଅଭିବୃଦ୍ଧିର ପ୍ରମାଣ ତତ୍କାଳୀନ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ଉପାଦାନରୁ ମିଳିଥାଏ । ପଶ୍ଚିମ-ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶର ଏଟାହା ଜିଲ୍ଲାର ଜାଖେରା ନାମକ ସ୍ଥାନରୁ ଏକ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅବଶେଷ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୫୦୦ ବେଳର ଲଙ୍ଗଳ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇ ଅଛି । ଏହି ଯୁଗରେ ଅଧିକାଂଶ ଲୌହର ବ୍ୟବହାର ହେଉଥିଲା ବୋଲି ରାଜଘାଟ, କୋଶାମ୍ବୀ, ବୈଶାଳୀ ଏବଂ ସୋନପୁରରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳିଅଛି । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ରର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଧାନ, ଆଖୁ ଏବଂ ଶୋରିଷ ଚାଷ ପାଇଁ ଜମିକୁ ବାରମ୍ବାର ହଳ କରିବାର ଦରକାର ପଡିଥିଲା । କୃଷିର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ ବଳକା ଖାଦ୍ୟ ରପ୍ତାନୀ ହେଉଥିଲା । ଫଳରେ କାରିଗରୀ ଉତ୍ପାଦନ ଓ ବ୍ୟବସାୟ ବାଣିଜ୍ୟର ବିକାଶ ହୋଇ ବ୍ୟବସାୟ କେନ୍ଦ୍ରମାନ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ।

ଭାରତୀୟ ଉପମହାଦେଶରେ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀ ଦ୍ୱିତୀୟ 'ସହର ସଭ୍ୟତା'ର ଯୁଗ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୁଏ । ହରପ୍ପା ସହରୀ ସଭ୍ୟତାର ବିଲୟର ଏକ ହଜାର ବର୍ଷ ପରେ ପୁନର୍ବାର ଏକ ନଗର ସଭ୍ୟତାର ଉନ୍ମେଷ ଘଟିଥିଲା । ଗଙ୍ଗାନଦୀର ମଧ ଅବବାହିକାରେ ଏହି ନଗର ସଭ୍ୟତା ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲା । କୁହାଯାଏ ଯେ ପାଟଳିପୁତ୍ର, ରାଜଗୃହ, ଶ୍ରାବସ୍ତୀ, ବାରାଣାସୀ, ବୈଶାଳୀ, ଚମ୍ପା, କୋଶାମ୍ବୀ ଏବଂ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ପରି ପ୍ରାୟ ୬୦ଟି ସହରର ଉନ୍ମେଷ ଘଟିଥିଲା । ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୬୦୦ରୁ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୩୦୦ ମଧରେ ଏହି ସହର ଗୁଡ଼ିକ ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲା । ଏହି ସହରଗୁଡ଼ିକ କାରିଗରୀ ଶିଳ୍ପ ଉତ୍ପାଦନର ପ୍ରମୁଖ କେନ୍ଦ୍ରରୂପେ ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲା । ଏବଂ ଏହି ସହରମାନଙ୍କରେ କାରିଗର ଓ ବଣିକମାନଙ୍କର ବସତି ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଠିକାର କାରିଗରମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଦ୍ରବ୍ୟ ମଧରେ ସୂତା ଓ ପଶମ ପୋଷାକ, ଅଳଙ୍କାର ଏବଂ ମୃଣ୍ମୟପାତ୍ର ଥିଲା ପ୍ରଧାନ । ବଣିକମାନେ ଏହିସବୁ ଦ୍ରବ୍ୟକୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ବୋହି ନେଉଥିଲେ । ବାରାଣାସୀ ଶ୍ରାବସ୍ତୀ ଓ କୋଶାମ୍ବୀ ମୁଖ୍ୟ ବାଣିଜ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ରରୂପେ ମାନ୍ୟତାଲାଭ କରିଥିଲା । ଶ୍ରାବସ୍ତୀ, କୁଶିନଗର ଏବଂ କପିଳବାସ୍ତୁ ମଧ ବୈଶାଳୀ ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଜାତକ ଗଳ୍ପର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ ବଣିକମାନେ ମଗଧ ଏବଂ କୋଶଳରୁ ମଥୁରା ବାଟଦେଇ ତକ୍ଷଶିଳାରେ ପହଞ୍ଚୁଥିଲେ । ମଥୁରାରୁ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ଏବଂ ଗୁଜୁରାଟ ଉପକୂଳକୁ ଯିବାର ସୁବିଧା ଥିଲା ।

ଅବିଷ୍କୃତ ହଜାର ହଜାର ଛାପାଯୁକ୍ତ ମୁଦ୍ରା (PMC) ତତ୍କାଳୀନ ସମୃଦ୍ଧ ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରିଥାଏ । ଏହି ମୁଦ୍ରାଗୁଡ଼ିକରେ ଜୀବଜନ୍ତୁ, ପର୍ବତ, ବୃକ୍ଷ ଆଦିର ଛାପା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ମୁଦ୍ରାତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ମାନେ ୫୫୦ଟି ଛାପାଯୁକ୍ତ ମୁଦ୍ରାକୁ ଚିହ୍ନଟ କରିଛନ୍ତି । ଏହିଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟତଃ ରୌପ୍ୟ ଏବଂ ତାମ୍ର ଧାତୁରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ।

କୃଷି ଏବଂ ବାଣିଜ୍ୟର ଉନ୍ନତି, ସମୃଦ୍ଧ ଅର୍ଥନୀତି ତଥା ସହରୀ ସଭ୍ୟତାର ଉନ୍ମେଷ ତଦ୍‌କାଳୀନ ସମାଜ ଉପରେ ଗଭୀର ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲା । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁଁ ପାରମ୍ପରିକ ଏକତା ଓ ଭ୍ରାତୃତ୍ୱ କ୍ରମଶଃ ଲୋପ ପାଇଲା । ଏଥି ସହିତ ଜାତିଗତ ବିଭେଦ ଏବଂ ସାମାଜିକ ବିଷମତା ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ନୂତନ ରୂପେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିବା ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟା ତଥା- ହିଂସା, ନିଷ୍ଠୁରତା, ଚୋରି, ଘୃଣା ଏବଂ ମିଥ୍ୟାଚାରରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ଜନସାଧାରଣ ଆତୁର ରହୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଜୈନ ଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମପରି ନୂତନ ଧର୍ମ ଜନ୍ମଲାଭ କରି ସାମାଜିକ ଏକତା ଏବଂ ଶାନ୍ତିର ବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରଚାର କରିବାରୁ ଜନସାଧାରଣ ଏହାକୁ ସ୍ୱାଗତ କରିଥିଲେ । ଏହି ଧର୍ମର ଆଦର୍ଶ ଅନୁସାରେ ଭୌତିକ ଉନ୍ନତି ଯୋଗୁଁ ପ୍ରକୃତ ଶାନ୍ତି ମିଳିନଥାଏ କିମ୍ବା ଯାଗଯଜ୍ଞ ଓ କ୍ରିୟାକର୍ମ ଦ୍ୱାରା ଶାନ୍ତି ମିଳିନଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଦାନଧର୍ମ, ଦୟା, ଅହିଂସା ଏବଂ ସତ୍ ବ୍ୟବହାରରୁ ପରମ ଶାନ୍ତି ମିଳିଥାଏ । ସମୃଦ୍ଧ ଅର୍ଥନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଯୋଗୁଁ ବୈଶ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଏବଂ ବଣିକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ପରିଣତ ହେଲା । ସେମାନେ ଆର୍ଥିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସମୃଦ୍ଧ ହେଲା ପରେ ସମାଜରେ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦାବି କଲେ । ତେଣୁ ସେମାନେ ବୈଦିକ

ଧର୍ମ ପରିବର୍ତ୍ତେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଓ ଜୈନ ଧର୍ମର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଆର୍ଥିକ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଦେଇଥିଲେ ।

ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜୈନ ଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ସମାଜରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ପ୍ରାଧାନ୍ୟକୁ ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । ଏଥି ସହିତ ବୌଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁଯାୟୀ ଏହି ସମୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମକୁ ବିରୋଧ କରି ୬୨ ପ୍ରକାର ଧର୍ମ ଗୋଷ୍ଠୀ ଏବଂ ଦର୍ଶନ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲା । ଏହି ଧର୍ମଗୋଷ୍ଠୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଥିଲା ଅଜୀଭିକ ଶ୍ରେଣୀ । ମୋଖଲି ଗୋଶାଲ ଥିଲେ ଏହାର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । ଖ୍ରୀ:ପୂ: ତୃତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀ ମଗଧରେ ବହୁ ଲୋକପ୍ରିୟ ଥିଲେ । ମୌର୍ଯ୍ୟ ରାଜାମାନେ ଏହି ଅଜୀଭିକ ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅନେକ ଗୁମ୍ଫା ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ।

INTEXT QUESTIONS 5.1 - ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ

1. ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରୁ ଲୁହା ହତିଆର ମିଳିଅଛି ସେଗୁଡ଼ିକର ନାମ ଲେଖ ।

____

2. କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରମୁଖ ବାଣିଜ୍ୟ ପଥ ଏବଂ ବାଣିଜ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ର ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ?

____

3. କାହିଁକି ପ୍ରାଚୀନତମ ମୁଦ୍ରାକୁ ଛାପାଯୁକ୍ତ ମୁଦ୍ରା କୁହାଯାଏ ?

____

4. ଅଜୀଭିକ ଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା କିଏ ଥିଲେ ?

____

5.2 DOCTRINES OF JAINISM AND BUDDHISM
ଜୈନ ଧର୍ମ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଆଦର୍ଶ

ଜୈନଧର୍ମ : ବର୍ଦ୍ଧମାନ ମହାବୀର ଥିଲେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୫୯୯ ରେ ସେ ବିହାରର ବୈଶାଳୀ ନିକଟରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଜୈନଧର୍ମର ସେ ଥିଲେ ୨୪ ତମ ଏବଂ ଶେଷ ତୀର୍ଥଙ୍କର । ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି, ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି ଏବଂ ନିର୍ବାଣ ପ୍ରାପ୍ତି ବୋଲି ଜୈନଧର୍ମ ବିଶ୍ୱାସ କରେ । ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ଯାଗଯଜ୍ଞ କିମ୍ବା ପୂଜା ପଦ୍ଧତିର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼େ ନାହିଁ । ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ପହଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ତ୍ରିରତ୍ନ ଏବଂ ପଞ୍ଚମହାବ୍ରତ ପାଳନ କରିବା ଉଚିତ । ତ୍ରିରତ୍ନ ଅର୍ଥ ତିନୋଟି ରତ୍ନ ଯଥା ୧- ସତ୍‌ବିଶ୍ୱାସ, ୨- ସତ୍‌ଜ୍ଞାନ, ୩- ସତ୍‌ଚରିତ୍ର, ଯାହାକି ମୁକ୍ତିର ମାର୍ଗ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରେ । ସତ୍‌ଚରିତ୍ର କହିଲେ ୫ଗୋଟି ପ୍ରତିଜ୍ଞାର ପାଳନ ଯଥା ୧- ଅହିଂସା, ୨- ସତ୍ୟବଚନ, ୩- ଅଚୌର୍ଯ୍ୟ, ୪- ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ୫- ଅପରିଗ୍ରହ । ଗୃହସ୍ଥମାନଙ୍କ ପାଳନ ପାଇଁ 'ଅଣୁଗତ' ବା ମଝିପଥ ଜୈନ ଧର୍ମରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମ କର୍ମକାଣ୍ଡକୁ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦିଏ, ଅଥଚ ଜୈନଧର୍ମ ଆଚରଣଶୁଦ୍ଧିରେ ଅଧିକ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ।

ଜୈନଧର୍ମର ଅନ୍ୟ ଏକ ବାଣୀ ହେଲା 'ଅନେକାନ୍ତବାଦ' ବା 'ସ୍ୟାଦବାଦ' । ଏହି ନୀତି ଅନୁଯାୟୀ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ମିଳିଥାଏ । ଜୈନଧର୍ମର ଅନ୍ୟ ଏକ ନୀତି ହେଲା କଠିନ ଉପବାସ ପାଳନ କରିବା, ସଞ୍ଜମ ରହିବା ଏବଂ ନିଜକୁ ଶୃଙ୍ଖଳିତ କରିବା । ମହାବୀର ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ନିଜର ବାଣୀ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଧର୍ମ ପରି ଜୈନଧର୍ମ ମଧ ଦୀର୍ଘ ଦିନ ସ୍ଥାୟୀହୋଇ ରହିପାରି ନଥିଲା । କ୍ରମଶଃ ଜୈନଧର୍ମ ଅବଲମ୍ବୀମାନେ ଦିଗମ୍ବର ଓ ଶ୍ୱେତାମ୍ବର ଏହିପରି ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଗଲେ । ଦିଗମ୍ବରମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବସ୍ତ୍ର ରହୁଥିବା ବେଳେ ଶ୍ୱେତାମ୍ବରମାନେ ଧଳାବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରୁଥିଲେ ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ : ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ଥିଲେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୫୬୬ରେ ସେ ନେପାଳ ପାଦଦେଶରେ ଲୁମ୍ବିନୀ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଦିନେ ସେ ରାଜପ୍ରାସାଦ ତ୍ୟାଗ କରି ସତ୍ୟର ଅନୁସନ୍ଧାନ ପାଇଁ ବାହାରି ଗଲେ ଏବଂ ଶେଷରେ ବୋଧଗୟା ନିକଟରେ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନଲାଭ କଲେ । ଏହାପରେ ସେ ବୁଦ୍ଧ ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲେ । ସେ ବାରାଣାସୀର ସାରନାଥ ଠାରେ ପ୍ରଥମ ପ୍ରବଚନ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ଘଟଣା 'ଧର୍ମଚକ୍ର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ' ନାମରେ ଖ୍ୟାତ । ସେ ମଧ ବୌଦ୍ଧ ସଂଘ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଶେଷରେ ସେ ୮୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ପୂର୍ବ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶସ୍ଥିତ ଗୋରଖପୁରର କୁଶିନାରା ବା କୁଶିନଗର ଠାରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ତାଙ୍କ ଶିଶ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥିବ ସୁଖ ଠାରୁ ଦୂରେଇ ରହିବା ପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ମଧ ପ୍ରଚଳିତ ପୂଜା ପଦ୍ଧତିକୁ ଗ୍ରହଣ ନକରିବା ପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ଦେଇଥିବା ମଧମ ମାର୍ଗ ବିଷୟରେ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ତାଙ୍କ ଉପଦେଶରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥାଏ । ଗୌତମବୁଦ୍ଧଙ୍କର ମୌଳିକ ତତ୍ତ୍ୱସମ୍ବଳିତ ଶିକ୍ଷା 'ଚାରିଆର୍ଯ୍ୟସତ୍ୟ' ବା 'ଚତ୍ୱାରିଆର୍ଯ୍ୟସତ୍ୟାନି' ଏବଂ 'ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗୀକମାର୍ଗ'ରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ତାଙ୍କର ଚାରିଆର୍ଯ୍ୟସତ୍ୟ ହେଲା ୧ - ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନ ଦୁଃଖପୂର୍ଣ୍ଣ, ୨ - ଦୁଃଖର କାରଣ କାମନା, ୩- କାମନାର ବିନାଶରେ ଦୁଃଖର ବିନାଶ, ୪ - ଦୁଃଖର ବିନାଶ ପାଇଁ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗୀକମାର୍ଗ 'ଅନୁସରଣ' କରିବା ଉଚିତ । ଏହି ପୃଥିବୀରେ ଜନ୍ମ, ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥା, ମୃତ୍ୟୁ ହେତୁ ମନୁଷ୍ୟ ଦୁଃଖ ପାଏ । ଏହି ଦୁଃଖରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବା ପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟ କାମନା ଉପରେ ବିଜୟଲାଭ କରିବା ଉଚିତ୍ । କେବଳ 'ଆର୍ଯ୍ୟ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗୀକମାର୍ଗ' ଦ୍ୱାରା ହିଁ ମନୁଷ୍ୟ ଦୁଃଖକୁ ଦୂର କରିପାରିବ । ଏହି ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗୀକମାର୍ଗ ହେଉଛି ୧ - ସତ୍ ବିଶ୍ୱାସ, ୨ - ସତ୍ ପ୍ରତିଜ୍ଞା, ୩- ସତ୍ ବାକ୍ୟ, ୪- ସତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟ, ୫- ସତ୍ ଜୀବନ, ୬- ସତ୍ ଚେଷ୍ଟା, ୭- ସତ୍ ଚିନ୍ତା ଏବଂ ୮- ସତ୍‌ସଂଯମ ।

ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ପ୍ରଚଳିତ ପାଲି ଭାଷାରେ ତାଙ୍କ ନିତିବାଣୀଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧ ନିଚଜାତିର ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯୋଗଦେବା ପାଇଁ ସ୍ୱାଗତ କରିଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର ଦିଗରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଆହୂତ ଚାରିଗୋଟି ବୌଦ୍ଧ ସମ୍ମିଳନୀ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଅବଦାନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା । କନିଷ୍କଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଆହୂତ ଚତୁର୍ଥ ବୌଦ୍ଧ ସମ୍ମିଳନୀରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ 'ହୀନଜାନ' ଓ 'ମହାଯାନ' ଏହିପରି ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଅବଲମ୍ବୀମାନେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାକୁ ଅନୁସରଣ କଲେ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ପୂଜା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କିନ୍ତୁ ହୀନଜାନ ଧର୍ମାଲମ୍ବୀମାନେ ମୂଳ ପାଲି ଭାଷାକୁ ଅନୁସରଣ କରିଥିଲେ ।

ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ କ୍ରମଶଃ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିଲା । କିନ୍ତୁ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ଭାରତୀୟ ଜୀବନକୁ ଆଲୋକିତ କରିଥିଲା । ବୌଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତମାନେ ତ୍ରିପିଟକ, ମିଲିଣ୍ଡୋପନ୍‌ହ, ବୁଦ୍ଧ ଚରିତ ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଭାବରେ ସ୍ତୁପ, ଗୁମ୍ଫା ଏବଂ ଚିତ୍ରକଳାରେ ବିଶେଷ ବିକାଶ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା । ବୌଦ୍ଧକୀର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ସାଞ୍ଚି, ଭାରହୁତ, ଅମରାବତି, ଅଜନ୍ତା ଠାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଗାନ୍ଧାର କଳା ଓ ମଥୁରକଳାର ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଦ୍ୱାର ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ଥିଲା । ଫଳରେ ସମାଜରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ହ୍ରାସ ପାଇଲା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତିମାନେ ସମାଜରେ ସମ୍ମାନ ପାଇଲେ ।

INTEXT QUESTIONS 5.2 - ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ

1. ଜୈନଧର୍ମ ତ୍ରିପିଟକର ତିନୋଟି ଯାକ ଅଙ୍ଗ କ'ଣ କ'ଣ ଅଟେ ?

____

2. ଜୈନ ଧର୍ମାମ୍ବଲମ୍ବୀମାନେ କେଉଁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ?

____

ଟିପ୍ପଣୀ

3. ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବଚନ କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ?

---

4. ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଚାରିଆର୍ଯ୍ୟସତ୍ୟ ଏବଂ ଆର୍ଯ୍ୟ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗୀକମାର୍ଗ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ?

---

5. ଦୁଃଖ ବିଷୟରେ ଗୌତମବୁଦ୍ଧ କ'ଣ କହିଛନ୍ତି ?

---

6. ବୁଦ୍ଧ ତାଙ୍କ ବାଣୀଗୁଡ଼ିକୁ କେଉଁ ଭାଷାରେ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ?

---

7. ମହାଜନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଏବଂ ହୀନଜାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କ'ଣ ?

---

8. ସାହିତ୍ୟ ଓ କଳା କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅବଦାନ କ'ଣ ଥିଲା ?

5.3 INTEXT QUESTIONS - ଷୋଡ଼ଶ ମହାଜନପଦ

ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ କେବଳ ଯେ ସାମାଜିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ, ଆଧାତ୍ମିକ ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା ତା'ନୁହେଁ, ନୂତନ ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ମଧ ଉତ୍‌ଥାନ ହୋଇଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୈଦିକ ଯୁଗରେ କୃଷିର ବିକାଶ ହେଲା ପରେ ଲୋକ ଗୋଷ୍ଠୀଗତ ଜୀବନଯାପନ କରିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା କଲେ । ଫଳରେ ସେମାନେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ମିଳିତ ଭାବେ ବସବାସ କଲେ । ଏହି ପ୍ରକାର ସ୍ଥାୟୀ ବସବାସ ଜନପଦ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସହାୟକ ହେଲା । କ୍ରମଶଃ ଛୋଟ ଛୋଟ ରାଜନୈତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗଠନ ହେଲା ଏବଂ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ହେଲା । ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପଶ୍ଚିମ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ ସହିତ ପୂର୍ବ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ ଏବଂ ବିହାରରେ ନୂତନ ରାଜ୍ୟମାନ ଗଠିତ ହେଲା । ଏହି ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉର୍ବରଶାଳୀ ଥିଲା । କାରଣ ଏଠାରେ ପ୍ରଚୁର ବର୍ଷା ହେଉଥିଲା ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିଲା । ଏହି ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ଲୌହ ଉତ୍ପାଦନ କେନ୍ଦ୍ରରୂପେ ମାନ୍ୟତା ଲାଭ କଲା । ଏସବୁ କ୍ଷେତ୍ର ମହାଜନପଦ ରୂପେ ବିବେଚିତ ହେଲା । ଲୌହ ନିର୍ମିତ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ଆସବାବପତ୍ର ଯୋଗୁଁ ବିଶାଳ ଭୂ-ଖଣ୍ଡ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ଏବଂ ରାଜନୈତିକ ଐକ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହେଲା । ଏହି ବିଶାଳ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକୁ ଜନପଦ ପରିବର୍ତ୍ତେ ମହାଜନପଦ କୁହାଗଲା । ଏହି ମହାଜନପଦ ଗୁଡ଼ିକ ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତର ଉତ୍ତରଭାଗରେ ତଥା ପୂର୍ବରେ ବିହାର ଠାରୁ ଭାରତୀୟ ଉପମହାଦେଶର ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ନିମ୍ନରେ ଏହି ଷୋହଳଗୋଟି ମହାଜନପଦର ତାଲିକା ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା ।

Table 5.1 ୫.୧ ମହାଜନପଦ ଗୁଡ଼ିକ

କ୍ର. ନଂ.	ମହାଜନପଦର ନାମ	ରାଜଧାନୀ	ଆଧୁନିକ ନାମ
୧	ଅଙ୍ଗ	ଚମ୍ପା	ମୁଙ୍ଗେର ଏବଂ ଭାଗଲପୁର
୨	ମଗଧ	ଗିରିବ୍ରଜ/ରାଜଗୃହ	ଗୟା ଏବଂ ପାଟଣା
୩	କାଶୀ	କାଶୀ	ବନାରସ
୪	କୋଶଳ	ଶ୍ରାବସ୍ତୀ	ପୂର୍ବଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ
୫	ବତ୍ସ	କୋସାମ୍ବୀ	ଆଲ୍ଲାହାବାଦ

୬	ସୁରସେନ	ମଥୁରା	ମଥୁରା
୭	ପାଞ୍ଚାଳ	ଅହିଛତ୍ର ଏବଂ କାମ୍ପିଲ୍ୟ	ପଶ୍ଚିମ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ
୮	କୁରୁ	ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ଥ	ମିରଟ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ହରିୟାଣା
୯	ମତ୍ସ	ବିରାଟନଗର	ଜୟପୁର
୧୦	ଚେଦି	ସୋଥିବତୀ/ବନ୍ଦା	ବୁନ୍ଦେଲଖଣ୍ଡ
୧୧	ଅବନ୍ତୀ	ଉଜ୍ଜୟିନି/ମହିଷାମତୀ	ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ ଏବଂ ମାଳବ
୧୨	ଗାନ୍ଧାର	ତକ୍ଷଶୀଳା	ରାଓଲପିଣ୍ଡି
୧୩	କମ୍ବୋଜ	ପୁଞ୍ଛ	ରାଜୋରି ଏବଂ ହଜରା (କାଶ୍ମୀରି)
୧୪	ଅସ୍ମକ	ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ/ପୈଥାନ	ଗୋଦାବରୀ ଉପକୂଳ
୧୫	ଭଜ୍ଜି	ବୈଶାଳୀ	ବୈଶାଳୀ
୧୬	ମଲ୍ଲ	କୁଶୀନାରା	ଦେଓରିଆ ଏବଂ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ

ଏହି ମହାଜନପଦ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥାନରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ବେଳେ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର ଶାସନ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଏହି ସାଧାରଣତାନ୍ତ୍ରିକ ମହାଜନପଦଗୁଡ଼ିକୁ 'ଗଣସଂଘ' ରାଜ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଉଥିଲା । ଏହି ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର

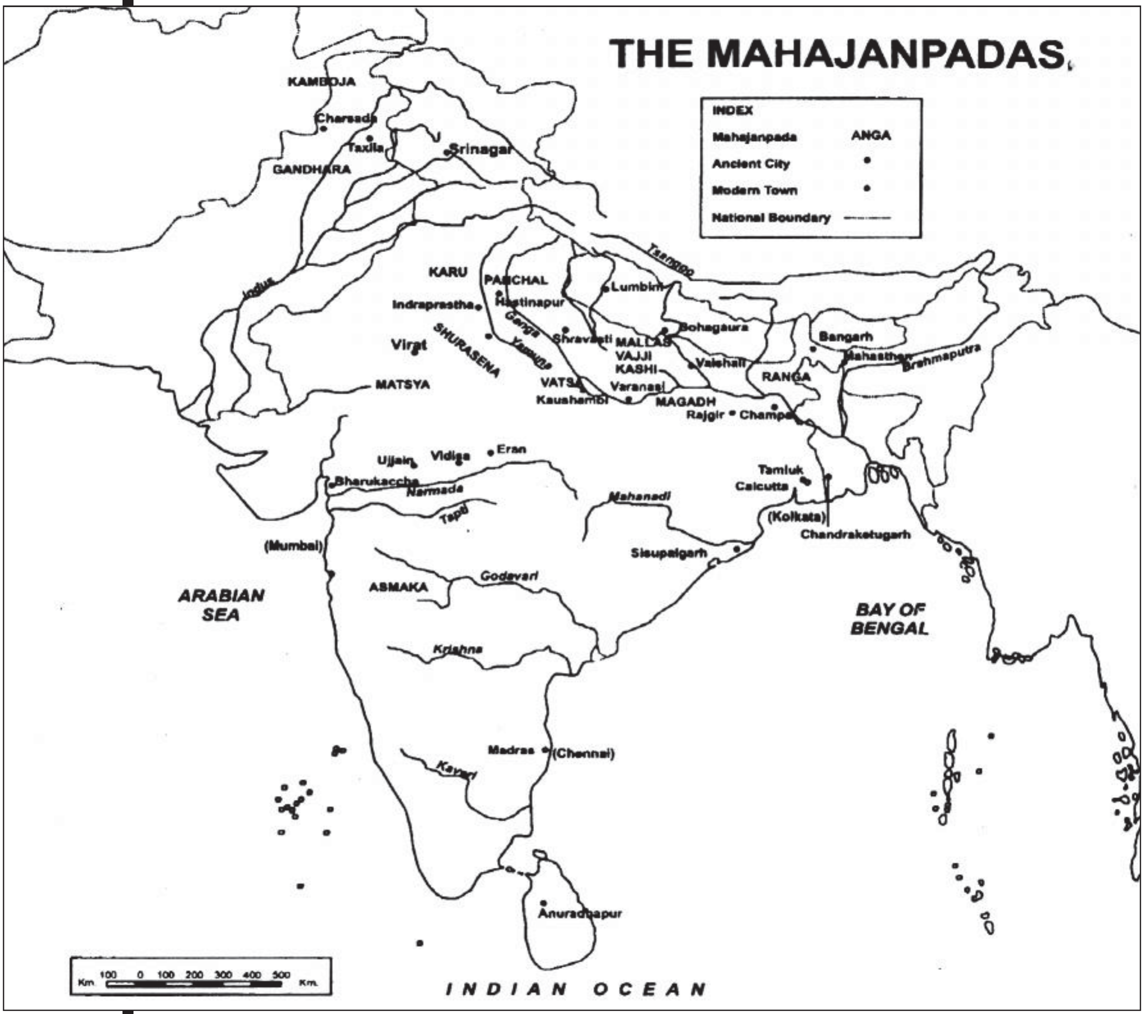

ମାନଚିତ୍ର ୫.୧ : ମହାଜନପଦ

ଟିପ୍ପଣୀ

ପରି ବଂଶାନୁକ୍ରମିକ ଭିତ୍ତିରେ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସନ ଚାଲୁନଥିଲା । ବରଂ ଏକ ବିଶାଳ ଜନସଭା ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସନ ଚାଲୁଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତି ଓ ପରିବାରର ମୁଖ୍ୟଙ୍କୁ ନେଇ ଜନସଭା ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ଥିଲା ଏକ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ଏହା ରାଜତାନ୍ତ୍ରିକ ନଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ଲୋକ ଏହି ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିପାରୁ ନଥିଲେ । ଏହି ସାଧାରଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ର ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବପ୍ରଧାନ ଥିଲା ଭଜ୍ଜି । ଏହାର ରାଜଧାନୀର ନାମ ଥିଲା ବୈଶାଳୀ । ଏଠାରେ ଲିଚ୍ଛବୀମାନେ ଶାସନ କରୁଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରକାର ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ରୀକ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ହିମାଳୟ ପାଦଦେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ସମୟକ୍ରମେ ଏହି ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାଜୟ ବରଣ କରି ମଗଧ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ମିଶିଯାଇଥିଲେ ।

INTEXT QUESTIONS 5.3 - ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ

1. ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀର ମହାଜନପଦ ଗୁଡ଼ିକର ଯେକୌଣସି ଚାରିଗୋଟି ମହାଜନପଦର ନାମଲେଖ ।

   ____

2. 'ଗଣସଂଘ' 'ରାଜତନ୍ତ୍ର' ଠାରୁ କିପରି ପୃଥକ ଥିଲା ?

   ____

3. ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଧାନ 'ଗଣସଂଘ' ର ନାମ କ'ଣ ଥିଲା ?

   ____

5.4 RISE OF THE MAURYAN EMPIRE - ମଗଧର ଉତ୍‌ଥାନ

ମହାଜନପଦ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ରାଜନୈତିକ ସଂଘର୍ଷ ଘଟିଲା ମଗଧ ସବୁଠାରୁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଜ୍ୟ ତଥା ଏକ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର କେନ୍ଦ୍ର ରୂପେ ବିକାଶ ଲାଭ କଲା । ବିଶାଳ ମଗଧ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଥମ ସମ୍ରାଟ ଥିଲେ ବିମ୍ବିସାର । ସେ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୫୪୪ରୁ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୪୪୯ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୀର୍ଘ ୫୨ ବର୍ଷ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ସେ ମଗଧ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସୀମା ବୃଦ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ ତିନିଗୋଟି ନୀତି ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ । ଯଥା ୧- ବୈବାହିକ ସମ୍ବନ୍ଧ, ୨- ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଶାସକ ମାନଙ୍କ ସହ ବନ୍ଧୁତା ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଏବଂ ୩- ଦୁର୍ବଳ ରାଜ୍ୟକୁ ଯୁଦ୍ଧ ମାଧ୍ୟମରେ ଅଧିକାର । ସେ କୋଶଳ ରାଜ୍ୟର ରାଜା ପ୍ରସେନ୍‌ଜିତ୍‌ଙ୍କ ଭଗ୍ନୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ସେ ଯୌତୁକ ଆକାରରେ କାଶିରାଜ୍ୟ ପାଇଥିଲେ । ଏହି ରାଜ୍ୟରୁ ବାର୍ଷିକ ୧,୦୦,୦୦୦ ମୁଦ୍ରା ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ ହେଉଥିଲା । ସେ ମଧ୍ୟ ଲିଚ୍ଛବି ଏବଂ ମାଦ୍ର ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହୋଇ ଅଙ୍ଗରାଜ୍ୟର ଶାସକ ବ୍ରହ୍ମଦତ୍ତଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅଙ୍ଗରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଅଙ୍ଗର ରାଜଧାନୀ ଚମ୍ପାନଗରୀ ଅନ୍ତର୍ବାଣିଜ୍ୟ ଏବଂ ବହିଃର୍ବାଣିଜ୍ୟର ଏକ ପ୍ରମୁଖ କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା । ଏହି ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ମଗଧରେ ମିଶିଗଲା । ପରେ ମଗଧ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହୋଇ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର କାୟା ଧାରଣ କଲା । ବିମ୍ବିସାର ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ଏବଂ ମହାବୀରଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ଭକ୍ତି କରୁଥିଲେ । ଜଣାଯାଏ ଯେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଅଜାତଶତ୍ରୁ ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ କିମ୍ବା ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବାକୁ ବାଧ କରିଥିଲେ ।

ଅଜାତଶତ୍ରୁ ଜଣେ ଉଗ୍ର ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ଶାସକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବିମ୍ବିସାରଙ୍କ ପ୍ରତି ଏତାଦୃଶ ବ୍ୟବହାର ତାଙ୍କ ମାମୁଁ ପ୍ରସେନ୍‌ଜିତ୍‌ଙ୍କୁ କ୍ଷୁବ୍ଧ କରିଥିଲା । ତେଣୁ ସେ କାଶିରାଜ୍ୟକୁ ଫେରାଇ ଦେବା ପାଇଁ ଅଜାତଶତ୍ରୁଙ୍କୁ କହିଥିଲେ । ଅଜାତଶତ୍ରୁ ଏହାକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିବାରୁ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ସଂଘର୍ଷ ଘଟିଥିଲା । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରସେନ୍‌ଜିତ୍ ପରାସ୍ତ ହୋଇ କାଶିରାଜ୍ୟକୁ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ଅଜାତଶତ୍ରୁ ବୈଶାଳୀର ଶାସକ ଓ ତାଙ୍କ ଅଜା ବିରୋଧରେ ଦୀର୍ଘ ୧୬ ବର୍ଷ ଯୁଦ୍ଧ କରି ବିଜୟଲାଭ

ଟିପ୍ପଣୀ

କରିଥିଲେ । ସେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ବୈଶାଳୀ ଜାତିକୁ ଛାରଖାର କରିଦେଇଥିଲେ । ତେଣୁ କାଶୀ ଏବଂ ବୈଶାଳୀ ପୁନର୍ବାର ମଗଧର ଅଧିକୃତ ରାଜ୍ୟରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଲା ।

ଅଜାତଶତ୍ରୁଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଉଦୟନ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଗଙ୍ଗା ଓ ସୋମନଦୀର ସଂଗମ ସ୍ଥଳରେ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ବା ପାଟଣାରେ ଏକ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଏହାଥିଲା ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃତିତ୍ୱ । ଏହିଦୁର୍ଗ ଏକ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥାନରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ପୁନଶ୍ଚ ବଣିକମାନେ ଏବଂ ସୈନିକମାନେ ସହଜରେ ଏହା ମଧ ଦେଇ ଯାତାୟାତ କରିପାରୁଥିଲେ ।

ଉଦୟନଙ୍କ ପରେ ଶିଶୁନାଗ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନାମ ଅନୁସାରେ ଏହି ରାଜବଂଶର ନାମ ହେଲା ଶିଶୁନାଗବଂଶ । ଶିଶୁନାଗଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ କୃତିତ୍ୱ ଥିଲା ଅବନ୍ତୀ ବା ମାଳବର ପତନ ଘଟାଇ ମଗଧ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସହ ମିଶାଇବା । ଶିଶୁନାଗଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ କାଳାଶୋକ ମଗଧ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । କାଳାଶୋକଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ବୌଦ୍ଧ ସମ୍ମିଳନୀ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଶିଶୁନାଗ ବଂଶର ରାଜତ୍ୱ ପରେ ମଗଧରେ ଆଉ ଏକ ନୂତନ ରାଜବଂଶର ଶାସନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଏହି ରାଜବଂଶର ନାମ ଥିଲା ନନ୍ଦ ବଂଶ । ଏହି ବଂଶର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ନରପତି ଥିଲେ ମହାପଦ୍ମ ନନ୍ଦ । ସମସାମୟିକ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁସାରେ ମହାପଦ୍ମ ନନ୍ଦ ଏକ ଅଣକ୍ଷେତ୍ରୀୟ ନିଚ ବଂଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏକ ବିଶାଳ ଓ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଥିଲା । ଏହା ସାହାଯ୍ୟରେ ସେ କଳିଙ୍ଗକୁ ଜୟ କରି ମଗଧ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ମିଶାଇ ଦେଇଥିଲେ । ନନ୍ଦବଂଶର ଶେଷ ରାଜା ଥିଲେ ଧନ ନନ୍ଦ । ସେ ଜଣେ ଗର୍ବୀ ଓ ଅତ୍ୟାଚାରୀ ଶାସକ ଥିଲେ । ସେ ସାଧାରଣ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ଅତ୍ୟଧିକ କର ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସେ ଲୋକପ୍ରିୟତା ହରାଇଥିଲେ । ଏହି ଦୁର୍ବଳତାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ମୌର୍ଯ୍ୟ ନନ୍ଦ ବଂଶକୁ ମଗଧରୁ ବିତାଡ଼ିତ କରି ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ ।

ମନରେ ଏକ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ ଯେ ମଗଧ କିପରି କ୍ରମଶଃ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ଉପରେ ତା'ର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିପାରିଲା । ମଗଧ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ସୁଦକ୍ଷ ଏବଂ ଉଚ୍ଚଆଶାୟୀ ଶାସକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ହୋଇ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଜ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହାର ଶକ୍ତି ବୃଦ୍ଧିର ମୂଳ କାରଣ ଏହାର ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥିତି ଥିଲା । ଏହାର ପ୍ରଥମ ରାଜଧାନୀ ଗିରିବ୍ରଜ ବା ରାଜଗୃହକୁ ପାଞ୍ଚଗୋଟି ପାହାଡ଼ ଘେରି ରହିଥିଲା । ଏହି ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଷ୍ଟନୀ ଏକ ସୁରକ୍ଷା କବଚ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲା । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ମଗଧରେ ପ୍ରବାହିତ ନଦୀଗୁଡ଼ିକର ଉର୍ବର ଅବବାହିକା ପ୍ରଚୁର କୃଷି ଉତ୍ପାଦନରେ ସହାୟକ ହୋଇ ମଗଧର ଆର୍ଥିକ ମେରୁଦଣ୍ଡକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲା । ଫଳରେ ମଗଧ ଏକ ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଗଠନ କରି ତା'ର ସୁପରିଚାଳନା କରିଥିଲା । ମଗଧର ବିହାର ନିକଟରେ ଥିବା ଲୌହ ଖଣି ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ରଖିଥିଲା । ଲୌହ ଧାତୁର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର ଯୋଗୁଁ ମଗଧରେ ଅତ୍ୟାଧୁନିକ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଏବଂ ଆଧୁନିକ କୃଷି ଉପକରଣ ନିର୍ମାଣ ହୋଇ ସାମରିକ ତଥା କୃଷି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ସଫଳତା ଆଣିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ଏହିସବୁ କାରଣ ଯୋଗୁଁ ମଗଧ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜନପଦ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହୋଇପାରିଥିଲା ।

INTEXT QUESTIONS 5.4 - ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ

1. ବିମ୍ବିସାର ତାଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର ପାଇଁ କେଉଁ କେଉଁ ନୀତି ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ ?

____

2. ମଗଧର ଉତ୍ଥାନରେ ଭୌଗଳିକ ଅବସ୍ଥା କିପରି ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା ?

____

3. ମଗଧର ପୁରାତନ ରାଜଧାନୀର ନାମ କ'ଣ ଥିଲା ?

____

4. ଅଜାତଶତ୍ରୁଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିବା ଦୁଇ ଜଣ ଶାସକଙ୍କ ନାମ ଲେଖ ?

____

5. ନନ୍ଦବଂଶର ପ୍ରଧାନ ଶାସକ କିଏ ଥିଲେ ?

____

6. କେଉଁ ରାଜାଙ୍କ ଶାସନକାଳରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ବୌଦ୍ଧ ମହାସମ୍ମିଳନୀ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ?

____

RISE OF THE MAURYAN EMPURE 5.4 ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଉତ୍‌ଥାନ

ମୌର୍ଯ୍ୟ ଉପାଦାନ :

ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୩୬୨ରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ମୌର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମୌର୍ଯ୍ୟ ବଂଶ ପୂରାତନ ଭାରତ ଇତିହାସର ଐତିହାସିକ ସ୍ରୋତ ସାମଗ୍ରୀ ଗତିପଥକୁ ବଦଳାଇ ଦେଇଥିଲା । ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଆମେ ଅନେକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ଉପାଦାନ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଥାଉ, ଯାହାକି ଏହି ବଂଶର ଶାସନ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରିଥାଏ ।ଅଶୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ୪୪ ଗୋଟି ଖୋଦିତ ଶିଳାଲେଖ ତତ୍କାଳୀନ ଅବସ୍ଥା ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଏହି ଶିଳାଲେଖ ଗୁଡ଼ିକରେ ଖୋଦିତ ଲେଖାଗୁଡ଼ିକ ବ୍ରାହ୍ମୀଲିପି ଏବଂ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିସହିତ ଏହି ସ୍ତମ୍ଭଗୁଡ଼ିକ ସର୍ବପ୍ରଥମ ଲିଖିତ ଉପାଦାନର ମାନ୍ୟତା ହାସଲ କରିଅଛି । ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭାବରେ ଆହତ ବା ଛାପାଯୁକ୍ତ ମୁଦ୍ରା କମ୍ ହାରରେ ଥିବା ଅଶୋକଙ୍କର ସ୍ତୁପ ଧ୍ୱଂସପ୍ରାପ୍ତ ରାଜପ୍ରାସାଦ ଏବଂ କେତେକ ସ୍ଥାପତ୍ୟକୀର୍ତ୍ତି ପ୍ରଧାନ ଅଟେ ।

କୌଟିଲ୍ୟଙ୍କର 'ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର' ଏବଂ ମେଘାସ୍ଥିନିସ୍‌ଙ୍କ 'ଇଣ୍ଡିକା' ଥିଲା ଏହି ସମୟର ସର୍ବପ୍ରଧାନ ସାହିତ୍ୟିକ ସ୍ରୋତସାମଗ୍ରୀ । 'ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର' ଥିଲା ରାଜନୀତି ସଂବନ୍ଧିତ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏଥିରେ ରାଜାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ ଓ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀ ବିଷୟରେ ବିଶଦ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । 'ଇଣ୍ଡିକା' ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଥିଲା ଏକ ବୈଦେଶିକ ବିବରଣୀ । ଗ୍ରୀସ୍‌ର ଶାସକ ସେଲ୍ୟୁକେସ୍ ତାଙ୍କ ରାଜଦୂତ ମେଘାସ୍ଥିନିସ୍‌ଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ମୌର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ରାଜଦରବାରକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । 'ଦୀପବଂଶ' ଏବଂ 'ମହାବଂଶ' ନାମକ ଦୁଇଟି ସିଂହଳୀ ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ ମୌର୍ଯ୍ୟ ରାଜତ୍ୱ ଉପରେ ବହୁ ଉପାଦେୟ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ବିଶାଖାଦତ୍ତଙ୍କ ରଚିତ ନାଟକ 'ମୁଦ୍ରାରାକ୍ଷସ' ମଧ ଏହି ସମୟ ଉପରେ ଏକ ମୂଲ୍ୟବାନ ତଥା ଉପାଦେୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ।

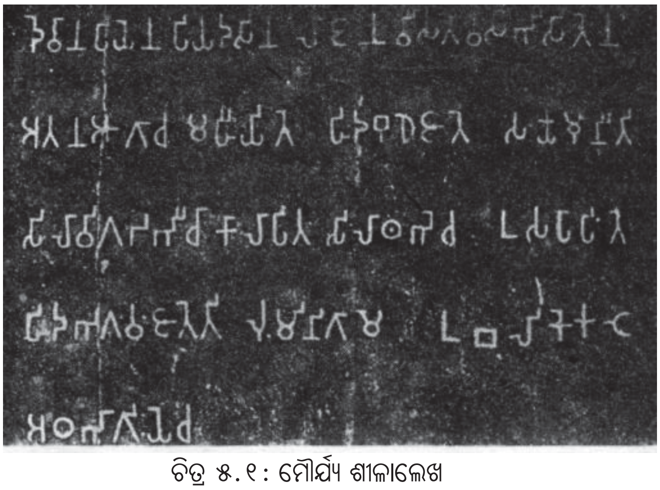

ଚିତ୍ର ୫.୧ : ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶୀଳାଲେଖ

ଟିପ୍ପଣୀ

ମୌର୍ଯ୍ୟବଂଶ:

ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେ ମୌର୍ଯ୍ୟବଂଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । ସେ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୩୨୧ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୨୯୭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ନନ୍ଦ ବଂଶର ପତନ ପରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଏକ ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଗଠନ କରି ଏହା ସାହାଯ୍ୟରେ ସମଗ୍ର ଉତ୍ତରଭାରତ, ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ଭାରତ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳ ଜୟ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ତଥା ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ବିନ୍ଦୁସାର ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୨୯୭ରୁ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୨୬୯ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଶାସନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଗ୍ରୀସ୍‌ମାନଙ୍କ ସହିତ ବାଣିଜ୍ୟ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ସମ୍ପର୍କ ବୃଦ୍ଧି କରିଥିଲେ । ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କ ପୁତ୍ର ତଥା ଉତ୍ତରାଧୀକାରୀ ଅଶୋକ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୨୬୯ରୁ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୨୩୨ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଅଶୋକ ତାଙ୍କର ଅନେଶତ ଭାଇଙ୍କୁ ହତ୍ୟାକରି ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଗଳ୍ପକୁ ସହଜରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଅଶୋକ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୨୬୧ରେ କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟ ସହିତ ଏକ ମହା ଯୁଦ୍ଧରେ ଅବତିର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଲୋକ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲା ବେଳେ ଅନେକ ଲୋକ ବନ୍ଦୀ ହୋଇଥିଲେ । ସମ୍ଭବତଃ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ବିଭୀଷିକା ଓ ରକ୍ତପାତ ତାଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ବ୍ୟଥିତ କରିଥିଲା ଏବଂ ସେ ଆଉ ଭବିଷ୍ୟତରେ ସାମରିକ ଅଭିଯାନ ନକରିବା ପାଇଁ ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ । ଏଥି ସହିତ ସେ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା ପରିବର୍ତ୍ତେ ସେ ଧର୍ମଯାତ୍ରା କରିବେ । ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଅବଶିଷ୍ଟ ଜୀବନକୁ ସେ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବେ ବୋଲି

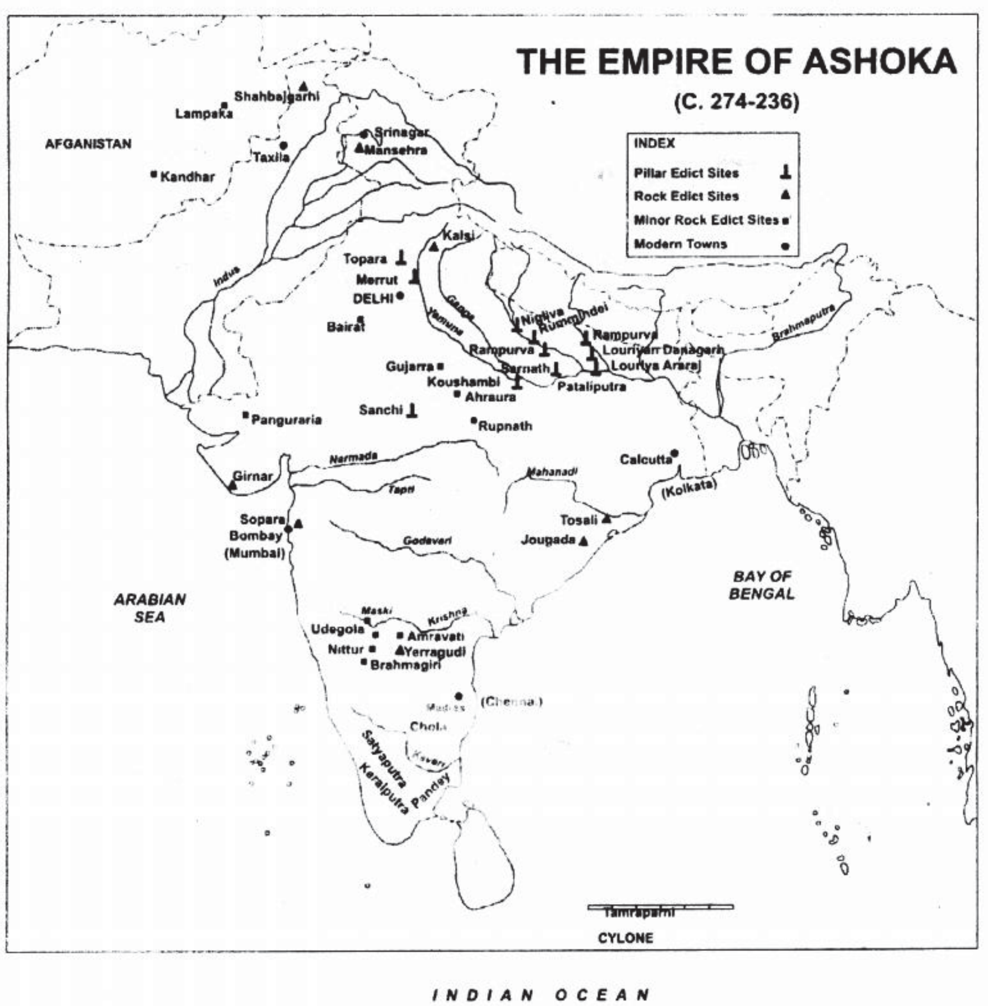

ମାନଚିତ୍ର ୫.୨: ଅଶୋକଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ

ସ୍ଥିର କଲେ । ଅଶୋକଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ତଥା ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶାସକମାନେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ଥିଲେ । ଫଳରେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର କ୍ରମ ପତନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଏହି ବଂଶର ଶେଷ ସମ୍ରାଟ ବ୍ରିହଦ୍‌ରଥଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସାମରିକ ମୁଖ୍ୟ ପଷ୍ୟମିତ୍ର ସୁଙ୍ଗ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୧୮୭ରେ ହତ୍ୟା କଲେ । ଏହାପରେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ହେଲା ।

INTEXT QUESTIONS 5.5 - ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ

1. ମୌର୍ଯ୍ୟ କାଳୀନ ଇତିହାସ ରଚନା କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଧାନ ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ ?

____

2. ଅଶୋକଙ୍କ ଶିଳାଲେଖ ଗୁଡ଼ିକ କେଉଁ ଭାଷା ଓ ଲିପିରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ?

____

3. ଇଣ୍ଡିକାର ଲେଖକ କିଏ ଥିଲେ ?

____

4. ମୌର୍ଯ୍ୟବଂଶର ଶେଷ ରାଜା କିଏ ଥିଲେ ?

____

5.4 ଅଶୋକ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଧର୍ମ

ଭାରତ ଇତିହାସର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନରପତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଶୋକ ହେଲେ ଅନ୍ୟତମ । ସେ ତାଙ୍କର ସାମରିକ ବିଜୟ ପାଇଁ ଯେତିକି ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି ତା' ଅପେକ୍ଷା ତାଙ୍କ 'ଧମ୍ମ' ନୀତି ଯୋଗୁଁ ଇତିହାସରେ ଅମରତ୍ୱ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । କେତେକ ବିଶେଷଜ୍ଞମାନଙ୍କ ମତରେ ଅଶୋକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର 'ଧମ୍ମ' ମାଧ୍ୟମରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ନୀତିଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର ପାଇଁ ସେ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ସତ୍ୟତା ଉପରେ ପ୍ରଶ୍ନବାଚୀ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । କାରଣ ଅଶୋକ ଧମ୍ମରେ 'କୋଡ଼ୁ ଅଫ୍ କଣ୍ଡକ୍ଟ' ବା ଆଦର୍ଶ ଆଚରଣ କରିବାର ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଛି । ଏକ ଆଦର୍ଶ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିବାର ପ୍ରଣାଳୀ ବା ପଦ୍ଧତିର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏଥିରେ ରହିଅଛି । ଏହି ଧରଣର ଜୀବନଯାପନ ପାଇଁ ଅଶୋକ ତାଙ୍କ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ । ଅଶୋକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଗହଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଉଦାର ଭାବ ପୋଷଣ କରିଥିଲେ । ସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବରେ ଅଶୋକଙ୍କର ଶୀଳାଲେଖ ଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଅଶୋକଙ୍କ 'ଧମ୍ମ'ର ମୌଳିକ ନୀତି ହେଉଛି ଦୟା, ଦାନ, ସତ୍ୟତା, ପବିତ୍ରତା ଏବଂ ଭଦ୍ରତା । ଅଶୋକଙ୍କ ତୃତୀୟ ସ୍ତମ୍ଭଲେଖର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଅଶୋକ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ହିଂସା, ନିଷ୍ଠୁରତା, କ୍ରୋଧ ଏବଂ ଶତ୍ରୁତା ଇତ୍ୟାଦି ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସ୍ତମ୍ଭ ଲେଖରେ ପଶୁ ବଧ ତଥା ଭୋଜି ଉତ୍ସବକୁ ନିଷେଧ କରାଯାଇଛି । ଅଶୋକଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ତମ୍ଭ ଲେଖରେ ଚିକିତ୍ସାଳୟ, ସଡ଼କ, ପାନ୍ଥଶାଳା, କୂପ ଇତ୍ୟାଦି ନିର୍ମାଣ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇ ଅଛି । ଏଥି ସହିତ ସଡ଼କର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଛାୟା ପ୍ରଦାନକାରୀ ବୃକ୍ଷ ରୋପଣ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଆଦେଶ ରହିଅଛି । ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ତଥା ଦ୍ୱାଦଶ ସ୍ତମ୍ଭ ଲେଖରେ ଅଶୋକ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇ କହିଛନ୍ତି ଯେ ସେମାନେ ପିତା-ମାତା, ଗୁରୁଜନ, ଜ୍ଞାତିକୁଟୁମ୍ବ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ଏବଂ ଶ୍ରମଣର ଭକ୍ତି କରିବା ଉଚିତ । ଅଶୋକ ମଧ୍ୟ 'ଧର୍ମମହାମାତ୍ର' ନାମକ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କର୍ମଚାରୀ ଗୋଷ୍ଠୀ ନିଯୁକ୍ତ କରି ଶାନ୍ତି ତଥା ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଭାବରେ କିପରି 'ଧମ୍ମ'ର ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ପାଳିତ ହେବ ତା'ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ । ଅଶୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାଦଶ ଶୀଳାଲେଖର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ରହିଛି । କାରଣ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ, "ରାଜାପିୟଦର୍ଶୀ, ଦେବାନଂପ୍ରିୟ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଙ୍କୁ ସେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ କିମ୍ବା ଗୃହି ହୁଅନ୍ତୁ, ଉପହାର, ଉପଢ଼ୌକନ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ ।"

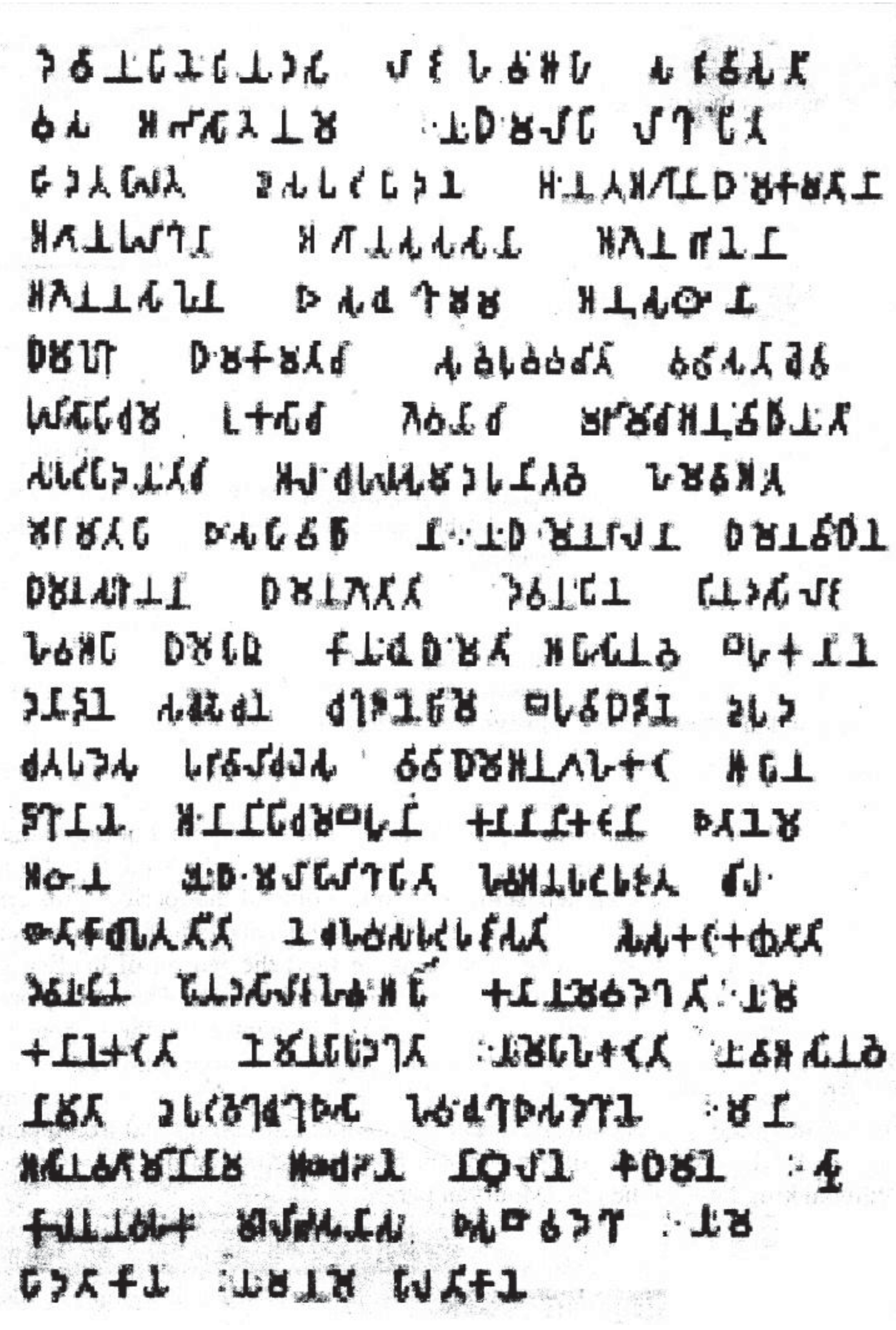

ଚିତ୍ର ୫୨. ଅଶୋକଙ୍କର ଶୀଳାଲେଖ

ଐତିହାସିକମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଯେ ଅଶୋକଙ୍କ ଶାସନର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର ପ୍ରାୟ ଶେଷ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଏହା ଏପରି ଏକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଥିଲା, ଯେଉଁଥିରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସଂସ୍କୃତି, ସମାଜ ଓ ଧର୍ମର ଲୋକ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଏହିପ୍ରକାର ଭିନ୍ନତା ମଧ୍ୟରୁ ଜାତ ରାଜନୈତିକ ଉଷ୍ମତା ଦେଶକୁ ରକ୍ଷା କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ଦୁଇଟି ଦିଗ ରହିଥିଲା । ଗୋଟିଏ ଦିଗ ହେଉଛି ସୈନ୍ୟବାହିନୀର ଶକ୍ତି ବୃଦ୍ଧି କରି ସାମରିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ଅସ୍ଥିରତାକୁ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବା । ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଦିଗଟି ହେଲା ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ସମାଧାନ କରିବା । ଅଶୋକ ଭାରତ ଇତିହାସରେ ଏକ ପ୍ରମୁଖ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛନ୍ତି, କାରଣ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଇତିହାସର ପ୍ରଥମ ରାଜା ଯିଏକି ଯୁଦ୍ଧ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଶାନ୍ତି ଚାହୁଁଥିଲେ ।

INTEXT QUESTIONS 5.6 - ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ

1. 'ଧମ୍ମ' ବିଷୟରେ ଅଶୋକଙ୍କ ଶିଳାଲେଖରେ କ'ଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ?

   ____

2. ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଅଶୋକଙ୍କର ମନୋଭାବ କ'ଣ ଥିଲା ?

   ____

3. ଧମ୍ମମହାମାତ୍ରମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ କ'ଣ ଥିଲା ?

   ____

5.7 ମୌର୍ଯ୍ୟ ବଂଶର ପତନ

ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସକମାନେ ଏକ ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଗଠନ କରିଥିଲେ । ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ମଧ ଏକ ବୃହତ୍ ସୁଚିନ୍ତିତ ଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ହେଉଥିଲା । ଭାରତୀୟ ଉପମହାଦେଶର ଏକ ବିଶାଳ ଅଂଶ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନାଧୀନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଅଶୋକଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଗଲା । ରାଜା ଦଶରଥ ଏହି ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପୂର୍ବ ଭାଗରେ ଶାସନ କଲାବେଳେ ରାଜା ସମ୍ପ୍ରତି ପଶ୍ଚିମଭାଗ ଉପରେ ଶାସନ କଲେ । ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଶୀଘ୍ର ପତନ ପାଇଁ ଐତିହାସିକମାନେ ବିଭିନ୍ନ କାରଣର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି ।

କେତେକ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ମତରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଭାବରେ ଅଶୋକ ଶାନ୍ତିପ୍ରିୟ ହୋଇ ପଡ଼ିବାରୁ ତାଙ୍କର ସୈନ୍ୟବାହିନୀ କ୍ରମଶଃ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଆହୁରି ମଧ କୁହାଯାଏ ଯେ ଅଶୋକଙ୍କ ଧର୍ମନୀତି ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିରୋଧୀ ଥିଲା କାରଣ ସେ ପଶୁବଳି ନିଷେଧ କରିଥିଲେ । ଏହା ଫଳରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଅଶେଷ କ୍ଷତି ହେବାରୁ ସେମାନେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ପୁଷ୍ୟମିତ୍ର ସୁଙ୍ଗ ନାମକ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମୌର୍ଯ୍ୟ ବଂଶର ଶେଷ ରାଜାଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିଥିଲା ।

ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନର ଅନ୍ୟତମ କାରଣ ଥିଲା, ଦୁର୍ବଳ ଉତ୍ତରାଧୀକାରୀମାନଙ୍କର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଦେଖାଦେଇଥିବା ଆର୍ଥିକ ସଙ୍କଟ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପତନର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରମୁଖ କାରଣ ଥିଲା । ଅଶୋକଙ୍କ ଦୁର୍ବଳ ଉତ୍ତରାଧୀକାରୀମାନେ ଅଶୋକଙ୍କ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମ୍ପର୍କ ରକ୍ଷା କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେମାନେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ମଧ ରକ୍ଷା କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ଫଳରେ ସେମାନେ କେନ୍ଦ୍ର ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ରକ୍ଷା ନକରି ମନ ଇଚ୍ଛା ଶାସନ କଲେ । ଅସଲରେ ଅଶୋକଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧୀକାରୀମାନେ କେନ୍ଦ୍ର ଶାସନ ଓ ପ୍ରାଦେଶିକ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ମାନଙ୍କର ସମ୍ପର୍କ ରକ୍ଷା କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ମୌର୍ଯ୍ୟ କାଳରେ ଭାରତୀୟ ଉପମହାଦେଶରେ କୃଷି ଓ ଲୌହ ଶିଳ୍ପର ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅବସ୍ଥାରେ କେତେକ ଆଞ୍ଚଳିକ ରାଜ୍ୟର ମଧ ଉତ୍‌ଥାନ ହୋଇଥିଲା ।

INTEXT QUESTIONS 5.7 - ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ

1. ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ପାଇଁ କେଉଁ କେଉଁ କାରଣ ଦାୟୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ?

   ____

2. ଅଶୋକଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ କିଏ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଦୁଇଟି ଭାଗରେ ଶାସନ କଲେ ?

   ____

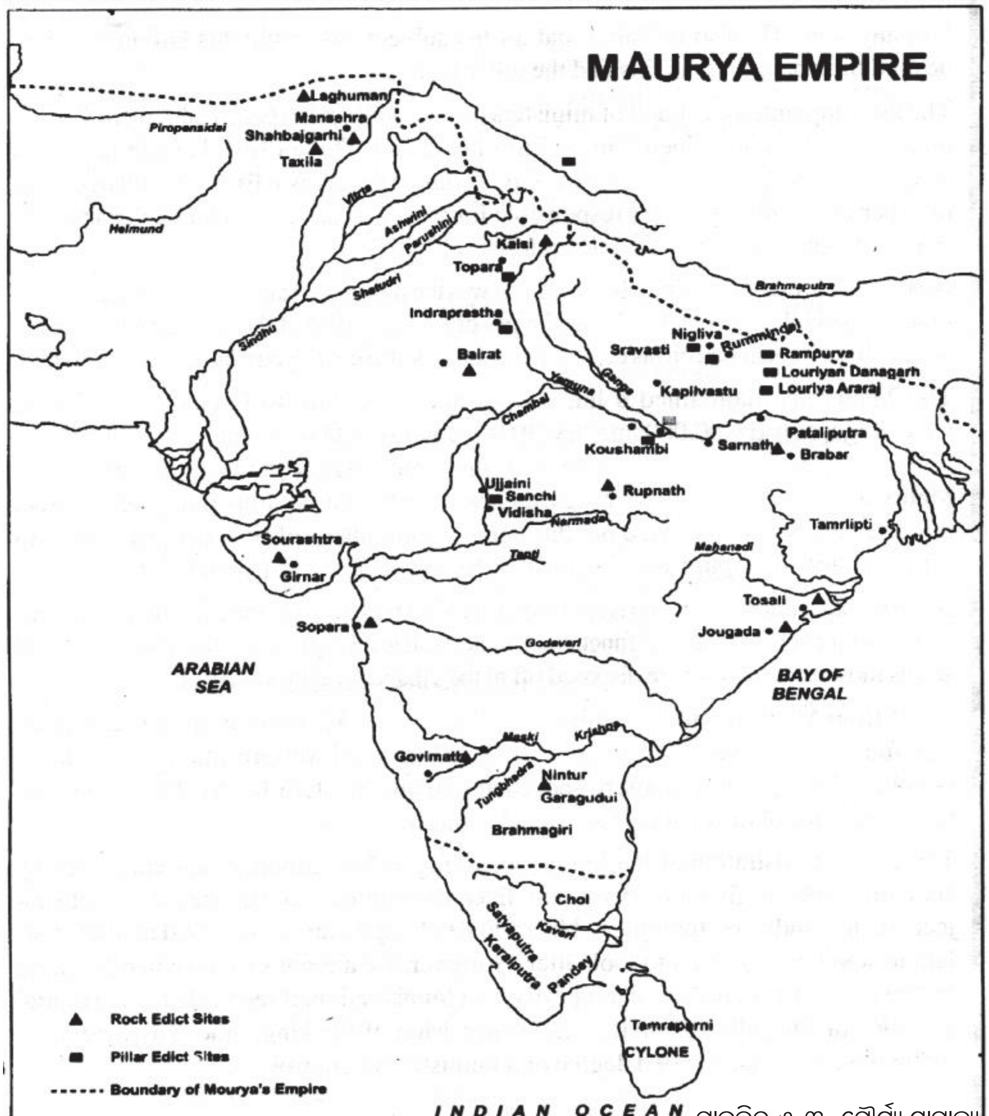

ମାନଚିତ୍ର ୫.୩: ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ

3. ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅବସ୍ଥାରେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନର କିପରି ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଥିଲା ?

5.8 INDIA UNDER THE MAURYAS - ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା

Administration- ଶାସନ

ମୌର୍ଯ୍ୟମାନେ ଏକ ସୁଚିନ୍ତିତ ଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଏହି ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ରାଜା ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ । ରାଜା ଥିଲେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ । ରାଜାଙ୍କୁ ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଏକ ମନ୍ତ୍ରିପରିଷଦ ରହିଥିଲା । ରାଜା ଏକାଧାରାରେ ଥିଲେ ଶାସନର ମୁଖ୍ୟ, ପ୍ରଧାନ ଆଇନ ପ୍ରଣେତା, ସର୍ବୋଚ୍ଚ ବିଚାରପତି, ମୁଖ୍ୟ ସେନାଧକ୍ଷ ଓ ନିଯୁକ୍ତିଦାତା । ସବୁ ସମୟରେ ରାଜା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ସହ ଯୋଗସୂତ୍ର ରକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ଅଶୋକ ତାଙ୍କ ଶିଳାଲେଖରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଯେ ସାଧାରଣ ଲୋକ ଇଚ୍ଛାକଲେ ଯେ କୌଣସି ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ଭେଟି ପାରିବ । ସେ ପୁଣି ମଧ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ଯେ ସମସ୍ତ ପ୍ରଜା ତାଙ୍କର ସନ୍ତାନ ପରି ଏବଂ ସେ ସେମାନଙ୍କର ସୁଖ ସମୃଦ୍ଧି କାମନା କରିଥିଲେ ।

ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ରାଜା କେତେଜଣ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରି ଏକ 'ମନ୍ତ୍ରିପରିଷଦ' ଗଠନ କରିଥିଲେ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଆହୁରି ଅନେକ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ମଧ ରାଜା ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କୁ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସହଯୋଗ କରୁଥିଲେ ସେହି କର୍ମଚାରୀମାନେ ଅମାତ୍ୟ, ମହାମାତ୍ର ଓ ଅଧକ୍ଷ ନାମରେ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ରରେ ସତେଇଶ ଜଣ ଅଧକ୍ଷ ବା ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେମାନେ କୃଷି, ଖଣି, ବୟନଶିଳ୍ପ ଏବଂ ବାଣିଜ୍ୟ ପରି ଅର୍ଥନୈତିକ ବିଭାଗ ଦାୟିତ୍ୱରେ ଥିଲେ ।

ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ମଧରୁ ସମାହର୍ତା ଥିଲେ ପ୍ରଧାନ । ସେ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟକାରୀଙ୍କ ମଧରେ ମୁଖ୍ୟଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟମାନେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନରେ ଗୁପ୍ତଚର ପ୍ରଥା ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଥିଲା । ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସକମାନେ ଅନେକ ଗୁପ୍ତଚର ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସକମାନେ ଏକ ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଗଠନ କରିଥିଲେ । ଗ୍ରୀକ୍ ଲେଖକ ଜଷ୍ଟିନ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସେନାବାହିନୀରେ ୬୦୦,୦୦୦ ପଦାତିକ, ୩୦,୦୦୦ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ୮,୦୦୦ ରଥାରୋହୀ ଏବଂ ୯,୦୦୦ ଯୁଦ୍ଧ ହସ୍ତୀ ରହିଥିଲେ । ମେଘାସ୍ଥିନିସ୍‌ଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ ସାମରିକ ଶାସନର ସୁପରିଚାଳନା ପାଇଁ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସକ ୫ଜଣ ସଦସ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ୬ ଗୋଟି କମିଟି ଗଠନ କରିଥିଲେ । ଅନ୍ତଃପାଳ ନାମକ କର୍ମଚାରୀ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସୀମାନ୍ତ ସୁରକ୍ଷା ଦାୟିତ୍ୱରେ ଥିଲେ ।

ବିଚାରଗତ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ରାଜା ଥିଲେ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ବିଚାରପତି । କିନ୍ତୁ ଗ୍ରାମ୍ୟସ୍ତରରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପ୍ରାଦେଶିକ ସ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦେୱାନୀ ଅଦାଲତ ଓ ଫୌଜଦାରୀ ଅଦାଲତ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲା । ଦେଖାଯାଇଥିଲା ଯେ ଗ୍ରାମରେ ଉପୁଜୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ମକଦ୍ଦମା ଗ୍ରାମ ମୁଖ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମାଧାନ ହୋଇଯାଉଥିଲା ।

ମଗଧ ଓ ତା'ର ରାଜଧାନୀ ପାଟଳିପୁତ୍ରକୁ ବାଦଦେଲେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାରଲାଭ କଲା ପରେ ଚାରି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା ଏହି ଚାରିଗୋଟି ପ୍ରଦେଶ ହେଲା ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ଭାରତ ସ୍ଥିତି ତକ୍ଷଶିଳା, ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତ ସ୍ଥିତ, ସୁବର୍ଣ୍ଣଗିରି, ପୂର୍ବ ଭାରତ ସ୍ଥିତ, ତୋଷାଳୀ ଏବଂ (ପଶ୍ଚିମ ଭାରତ), ଉଜ୍ଜୟିନୀ ଏହି ପ୍ରଦେଶଗୁଡ଼ିକ କୁମାରମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା (ରାଜପୁତ୍ରମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା) ଶାସିତ ହେଉଥିଲା । ମେଘାସ୍ଥିନିସ୍‌ଙ୍କ ବିବରଣୀ ଅନୁସାରେ ପାଟଳିପୁତ୍ର ନଗରର ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର ଥିଲା । ଏହି ନଗରଟି ୫ଜଣ ସଦସ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ୬ ଗୋଟି କମିଟି ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହେଉଥିଲା । ଏହି କମିଟି ଗୁଡ଼ିକ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ଦାୟିତ୍ୱ ନେଇଥିବା ବିଭାଗଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ଶିଳ୍ପ ବିଭାଗ, ବୈଦେଶିକ ବିଭାଗ, ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ପଞ୍ଜିକରଣ ବିଭାଗ, ବାଣିଜ୍ୟ ଏବଂ ବଜାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ବିଭାଗ ଏବଂ କର ଅସୁଲ ବିଭାଗ । ଏହି ଭଳି ବିଭାଗମାନ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଚାଲିଥିଲା କି ନାହିଁ ଜଣାପଡ଼େ ନାହିଁ । ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ଯେ ମଗଧର କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପ୍ରଦେଶର ଶାସନ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ୍ଷ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଚାଲୁଥିଲା ହେଲେ ଏହି ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଦୂରଦୂରାନ୍ତର ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକର ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ବିଭିନ୍ନତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲା ।

Economy, Society and Art- ଅର୍ଥନୈତିକ ଅବସ୍ଥା, ସମାଜ ଏବଂ କଳା

ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଅବଲୋକନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେଠାରେ ଏକ ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ରହିଥିଲା ଏବଂ ଅସଂଖ୍ୟ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସୈନିକମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ଉଚ୍ଚପଦାଧୀକାରୀମାନଙ୍କୁ ବେତନ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଥିଲା । ରାଜ୍ୟରୁ ସଂଗୃହୀତ ରାଜସ୍ୱ ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ପୂରଣ କରିପାରୁ ନଥିଲା । ତେଣୁ ଅଧିକ ସମ୍ବଳ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ମୌର୍ଯ୍ୟରାଜ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲା ।

ଟିପ୍ପଣୀ

ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନ କାଳରେ ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ମେରୁଦଣ୍ଡ ଥିଲା କୃଷି । ତେଣୁ ମୌର୍ଯ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ନୂତନ କୃଷି ବ୍ୟବସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରି ଅଣ କୃଷି ଜମିଗୁଡ଼ିକୁ କୃଷି ଉପଯୋଗୀ ଜମିରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କଲା । ଜନବହୁଳ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକରୁ ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧବନ୍ଦୀ ହୋଇଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଆଣି ଏହି ଅଞ୍ଚଳର କୃଷି କାର୍ଯ୍ୟକୁ ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ କରାଗଲା । ଏହି ଜମିଗୁଡ଼ିକ ରାଜାଙ୍କର ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଲା ଏବଂ 'ସୀତାଧକ୍ଷ' ନାମକ କୃଷି ପରିଚାଳକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତା'ର ପରିଚାଳନା କରାଗଲା । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜମି ମାଲିକମାନେ ରାଜ୍ୟକୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କର ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ଜଳସେଚନ ଉପରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇ ଜଳ ସେଚିତ ଜମିଗୁଡ଼ିକରୁ ଅଧିକ କର ଆଦାୟ କରାଯାଉଥିଲା । ବଳି ବା ଭୂମିକର ଥିଲା ରାଜସ୍ୱର ମୁଖ୍ୟଆୟ । କୃଷକମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଉତ୍ପାଦନର ଏକ ଷଷ୍ଠାଂଶ ବଳି କର ରୂପେ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ଏଥି ସହିତ କୃଷକମାନେ ପିଣ୍ଡକର, ହିରଣ୍ୟ, ଭାଗ ଏବଂ ଭୋଗ ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର କର ଦେଉଥିଲେ । କୃଷକମାନେ ଉତ୍ପାଦନ କରୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କୃଷିଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ଧାନ, ଗହମ, ବାଜରା, ବାର୍ଲି, ଆଖୁ, ବିରି, ମୁଗ ତଥା ତୈଳବୀଜ ପ୍ରଭୃତି ।

ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନ ସମୟରେ ବାଣିଜ୍ୟ ଏବଂ ସହରୀ ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରଭାବ ସମଗ୍ର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ବୟନଶିଳ୍ପ ଉତ୍ପାଦନର ମୁଖ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା ବାରଣାସୀ, ମଥୁରା, ବଂଗ, ଗାନ୍ଧାର ଏବଂ ଉଜ୍ଜୟିନୀ । ଖଣି ଏବଂ ଧାତୁ ସେମାନଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଆହୁରି ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲା । ସ୍ଥଳ ପଥରେ ଏବଂ ଜଳ ପଥରେ ବାଣିଜ୍ୟ ଚାଲୁଥିଲା । ଭାରତୀୟ ଉପମହାଦେଶର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ଥାନ ବାଣିଜ୍ୟିକ ପଥଦ୍ୱାରା ପାଟଳୀପୁତ୍ର ସହ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ଭାରତର ମୁଖ୍ୟ ବାଣିଜ୍ୟିକ କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା ତକ୍ଷଶିଳା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅବସ୍ଥାରେ ତକ୍ଷଶିଳା ମଧ୍ୟଏସିଆ ବଜାରଗୁଡ଼ିକ ସହ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ପୂର୍ବ ଭାରତରେ ଥିବା ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗଳାର ତାମ୍ରଲିପ୍ତୀ ବା ତାମଲୁକ୍ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମ ଭାରତର ଭାରୁଚ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସାମୁଦ୍ରିକ ପୋତ ରୂପେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲା ।

ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କାରିଗରୀ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ରାଜସ୍ୱ ବୃଦ୍ଧିରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ସହରରେ ବାସକରୁଥିଲା କାରିଗର ଓ ଶିଳ୍ପୀମାନେ ରାଜାଙ୍କୁ ଅର୍ଥ ଆକାରରେ କିମ୍ବା ଦ୍ରବ୍ୟ ଆକାରରେ କିମ୍ବା ଅବୈତନିକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରି କର ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ବଣିକମାନେ ଏକ କାରିଗର ସଂଗଠିତ ଶ୍ରେଣୀ ବା ଗିଲ୍ଡ ଗଠନ କରିଥିଲେ । ମୌର୍ଯ୍ୟମାନେ ଉପମହାଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଲୌହର ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ । ଲୌହ ଉତ୍ପାଦନର ଏକଚାଟିଆ ଅଧିକାର ସେମାନଙ୍କ ହାତରେ ଥିଲା । ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଶିଳ୍ପ ଏବଂ କୃଷି ପାଇଁ ଲୌହର ଅଧିକ ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଥିଲା । 'ଲୌହ ଅଧକ୍ଷ' ନାମକ ଜଣେ ସରକାରୀ ଅଧିକାରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲୌହ ଧାତୁର ପରିଚାଳନା କରାଯାଉଥିଲା ।

ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଅବଲୋକନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏହି ସମୟରେ 'ଜାତିବ୍ୟବସ୍ଥା' ପୁନର୍ବାର ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ଜୈନଧର୍ମ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଘୋର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ ମଧ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ ଉପରେ ପଡ଼ିନଥିଲା । ପୁନର୍ବାର ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ କ୍ଷତ୍ରୀୟମାନେ ସମାଜରେ ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ । ସେ ଯାହାହେଉ ବାଣିଜ୍ୟ ଓ ବ୍ୟବସାୟର ବହୁଳ ପ୍ରସାର ହେତୁ ବୈଶ୍ୟ ଏବଂ ଶୂଦ୍ରମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତିର ଉନ୍ନତି ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଲା । ଶୂଦ୍ରମାନେ କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାରିଗରୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିପାରିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ସମୟରେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତାରେ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା ।

ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନ ସମୟରେ ପୁରାତନ ଭାରତୀୟ କଳା ଓ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟର ଉଦାହରଣ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି । ମେଘାସ୍ଥିନିସ୍ ତାଙ୍କ ବିବରଣୀରେ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ଠାରେ ଥିବା ମୌର୍ଯ୍ୟ ରାଜପ୍ରସାଦର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ପରିପାଟୀ ଅତି ସୁନ୍ଦର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ପାଟଣା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୁମହାର ଠାରେ ଏହି ରାଜପ୍ରାସାଦର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଅଛି । ରାମପୂର୍ବା, ଲାଉରିଆ ନନ୍ଦନଗଡ଼ ଏବଂ ସାରାନାଥ ଠାରେ ଥିବା ଅଶୋକଙ୍କ ଶିଳାସ୍ତମ୍ଭଗୁଡ଼ିକ ତତ୍କାଳୀନ ଉନ୍ନତ ପ୍ରସାର ଭାଷ୍କର୍ଯ୍ୟର ନମୂନା

ଟିପ୍ପଣୀ

ଅଟେ । ବାରଣାସୀ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସାରନାଥ ଠାରେ ଥିବା ଅଶୋକ ସ୍ତମ୍ଭରୁ ଆମର ଜାତୀୟ ଚିହ୍ନ ଆସିଅଛି ।ଅଶୋକଙ୍କ ଶିଳାଲେଖଗୁଡ଼ିକ ଗୋଲାକାର ଏବଂ ଏକପ୍ରକାରର ଥିଲା ।ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶର ମିର୍ଜାପୁର ନିକଟସ୍ଥ ଚୁନାର ଠାରେ ଉପଲବ୍ଧ ବାଲୁକାପ୍ରସ୍ତରରେ ଏହି ସ୍ତମ୍ଭଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ମୌର୍ଯ୍ୟ ସମୟରେ ପ୍ରସ୍ତର କାଟି ଗୁମ୍ଫା ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଗୟା ନିକଟସ୍ଥ ବାରବରା ପାହାଡ଼ରେ ନିର୍ମିତ ଲୋମସ ଋଷିଗୁମ୍ଫା ଏହାର ଏକ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ । କେତେକ ପ୍ରସ୍ତର ଟେରାକୋଟା ସ୍ଥାପତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ସମୟରେ ମସୃଣ ପ୍ରସ୍ତରରେ ନିର୍ମିତ ଦିଦାରଗଞ୍ଜଯକ୍ଷିଣୀ ନାମକ ଏକ ମହିଳା ମୂର୍ତ୍ତି ବିଖ୍ୟାତ ଥିଲା ।

ସାରନାଥ ସ୍ତମ୍ଭର ଚିତ୍ର ୫.୩

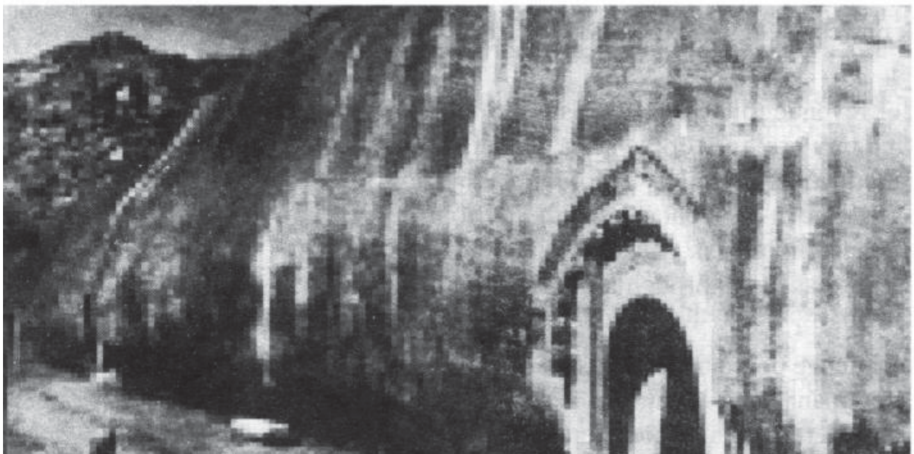

ବାରବର ଗୁମ୍ଫା ଚିତ୍ର ୫.୩

ଦିଦାରଗଞ୍ଜ ଯକ୍ଷିଣୀ ଚିତ୍ର ୫.୩

INTEXT QUESTIONS 5.8 - ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ

1. ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ କେଉଁ ଅଧିକାରୀ ରାଜସ୍ୱ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ଏବଂ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ ଦାୟିତ୍ୱରେ ଥିଲେ ?

   ____

2. ରାଜାଙ୍କ ଅଧିକୃତ କୃଷି ଜମିରେ କୃଷି କରିବା ପାଇଁ କେଉଁ ଅଧିକାରୀ ଦାୟିତ୍ୱ ନେଇଥିଲେ ?

   ____

3. ଗୟା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବାରବାର ପାହାଡ଼ ଗୁମ୍ଫାର ନାମ କ'ଣ ଥିଲା ?

   ____

WHAT YOU HAVELEARNT- ଆମେ କ'ଣ ଶିଖିଲେ

ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମଧ ଗଙ୍ଗେୟ ଉର୍ବର ସମତଳ ଭୂମି ଅଞ୍ଚଳରେ କୃଷି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲୌହ ଉପକରଣର ବ୍ୟବହାର ଓ ପଶୁ-ପାଳନ ଯୋଗୁଁ ଖାଦ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ଏବଂ ଖାଦ୍ୟ ଯୋଗାଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଉନ୍ନତି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା । କୃଷିର ଅଗ୍ରଗତି ହେବା ଫଳରେ ସହରଗୁଡ଼ିକ ଗଢ଼ି ଉଠିଲା । ଏହା ସହିତ ବାଣିଜ୍ୟ ତଥା ଆର୍ଥିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସ୍ୱଚ୍ଛଳତା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହେଲା । ସେଥିପାଇଁ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀକୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ସହରୀକରଣର ଯୁଗ ସମୟରୂପେ ବିବେଚନା କରାଯାଇଅଛି । ଏହି ସମୟରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ଜୈନଧର୍ମ ପରି ଦୁଇଟି ଅଣବୈଦିକ ଧର୍ମର ଉନ୍ମେଷ ଘଟିଲା । ସେମାନେ ତତ୍କାଳୀନ ବାସ୍ତବ ଓ ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟାକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପଶୁବଳି, ଋଣ ଏବଂ ସହରୀ ଜୀବନ ଉପରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଲଗାଇଥିଲେ । ସେମାନେ ବଣିକ ଗୋଷ୍ଠୀର ସାମାଜିକ ଉତ୍‌ଥାନ ସପକ୍ଷରେ ଯୁକ୍ତିବାଢ଼ିଥିଲେ । କାରଣ ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀ ଏ ଦୁଇଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରୁଥିଲେ । ଜୈନଧର୍ମର ମୁଖ୍ୟ ନୀତିବାଣୀଥିଲା 'ତ୍ରିରତ୍ନ' ଏବଂ 'ପଞ୍ଚମହାବ୍ରତ' କିନ୍ତୁ ଗୌତମବୁଦ୍ଧ ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ 'ଚାରିଆର୍ଯ୍ୟସତ୍ୟ' ଏବଂ 'ଆର୍ଯ୍ୟଅଷ୍ଟାଙ୍ଗମାର୍ଗ' ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଆଦ୍ୟ ସମୟର ଜନପଥଗୁଡ଼ିକର ମିଶ୍ରଣ ହୋଇ ଷୋହଳ ମହାଜନପଦର ଉତ୍‌ଥାନ ଏହି ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଜନପଦଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଜନପଦରେ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର ଶାସନ ଅନୁସୃତ ହୋଇଥିଲା । ଅନୁକୂଳ ଭୌଗୋଳିକ ଅବସ୍ଥିତ ଏବଂ ଶାସକଙ୍କର ମନର ଉଚ୍ଚାଭିଳାଷ ତଥା ଉଗ୍ର ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ବିଚାର ଯୋଗୁଁ ମଗଧ ରାଜ୍ୟ ଏକ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅବସ୍ଥାରେ ମୌର୍ଯ୍ୟମାନେ ମଗଧରୁ ନନ୍ଦବଂଶର ମୂଳୋତ୍ପାଟନ କରି ନିଜ ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ଏକ ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଗଠନ କରି ଏକ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମୌର୍ଯ୍ୟମାନେ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଅଶୋକ ଥିଲେ ସେହି ସମୟର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଭାରତୀୟ ନରପତି ସେ 'ଧର୍ମନୀତି' ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଏହି ନୀତିର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପାୟରେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ରାଜନୈତିକ ଐକ୍ୟ ଓ ସଂହତି ରକ୍ଷାକରିବା ଏବଂ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ସମସ୍ୟାଗୁଡ଼ିକର ସମାଧାନ କରିବା । ଅଶୋକଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କର ଦୁର୍ବଳ ଉତ୍ତରାଧୀକାରୀମାନଙ୍କ ଅଯୋଗ୍ୟତା ହେତୁ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ଘଟିଥିଲା ।

TERMINAL QUESTIONS - ନିଜକୁ ନିଜେ ପରିଖିବା

1. ବୈଶ୍ୟମାନେ କାହିଁକି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରୁଥିଲେ ?
2. ଜୈନଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରମୁଖ ଆଦର୍ଶ କ'ଣ ଥିଲା ?

ଟିପ୍ପଣୀ

3. ଅଶୋକଙ୍କ 'ଧମ୍ମନୀତି'ର ଲକ୍ଷ୍ୟ କ'ଣ ଥିଲା ?
4. ଅଶୋକ କାହିଁକି ଧମ୍ମନୀତି ପ୍ରଣୟନ କଲେ ?
5. ଅଧିକ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ ପାଇଁ ମୌର୍ଯ୍ୟମାନେ କିପରି ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ?
6. କଳାକ୍ଷେତ୍ରରେ ମୌର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଅବଦାନ କ'ଣ ଥିଲା ?

ANSWERS TO INTEXT QUESTIONS - ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ

5.1

1. ଜାଖେରା, ରାଜଘାଟ, କୋଶାମ୍ବୀ, ବୈଶାଳୀ ଏବଂ ସୋନପୁର
2. ୫.୧ର ତୃତୀୟ ପାରା ଦେଖ
3. ୫.୧ର ଚତୁର୍ଥ ପାରା ଦେଖ
4. ମଖାଲି ଘୋଷାଲ

5.2

1. ସତ୍‌ବିଶ୍ୱାସ, ସତ୍‌ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ସତ୍‌ଚରିତ୍ର
2. ଦିଗମ୍ବର ଏବଂ ସ୍ୱେତମ୍ବର
3. ସାରାନାଥ
4. ୫.୨ର ଚତୁର୍ଥ ପାରା ଦେଖ
5. ୫.୨ର ଚତୁର୍ଥ ପାରା ଦେଖ
6. ପାଳି
7. ୫.୨ର ସପ୍ତମ ପାରା ଦେଖ
8. ୫.୨ର ଷଷ୍ଠପାରା ଦେଖ

5.3

1. ୫.୩ର ଚାର୍ଟ୍ ଦେଖ
2. ୫.୩ର ଦ୍ୱିତୀୟ ପାରା ଦେଖ
3. ବୈଶାଳୀ

5.4

1. ୫.୪ର ପ୍ରଥମ ପାରା ଦେଖ
2. ୫.୪ର ଷଷ୍ଠପାରା ଦେଖ
3. ଗିରିବ୍ରଜ ଏବଂ ରାଜଗୃହ
4. ପ୍ରସନ୍ନଜିତ୍ ଏବଂ ଚେତକ
5. ମହାପଦ୍ମ ନନ୍ଦ
6. କାଳାଶୋକ

ଟିପ୍ପଣୀ

1. ୫.୫ର ପ୍ରଥମ ପାରା ଦେଖ
2. ପ୍ରାକୃତ ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମି
3. ମେଘାସ୍ଥିନିସ୍
4. ବୃହତରଥ

5.6

1. ପ୍ରଥମ ପାରା ଦେଖ
2. ଦ୍ୱିତୀୟ ପାରା ଦେଖ
3. ବ୍ରାହ୍ମଣ ଏବଂ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ଯତ୍ନନେବା ପାଇଁ

5.7

1. ୫.୭ ଦେଖ
2. ଦଶରଥ ଏବଂ ସଂପ୍ରତି
3. ଏହା ଲୌହ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ଏବଂ କୃଷିର ଉନ୍ନତିପାଇଁ ସହାୟକ ହେଲା, ଯାହାଫଳରେ ଭାରତର କେତେକ ଆଞ୍ଚଳିକ ରାଜ୍ୟର ଉତ୍ଥାନ ହେଲା ।

5.8

1. ସମାହର୍ତ୍ତା
2. ସୀତାଧ୍ୟକ୍ଷ
3. ଗଙ୍ଗା ନିକସ୍ଥ ଲୋମସ ଋଷିଙ୍କ ଗୁମ୍ଫା

ବିଷୟାନ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନ ଗୁଡ଼ିକ ପାଇଁ ସଂକେତ

1. ୫.୧ର ୫ମ ପାରା ଦେଖ
2. ୫.୨ର ୧ମ ଏବଂ ୫ମ ପାରା ଦେଖ
3. ୫.୬ର ୧ମ ପାରା ଦେଖ
4. ୫.୬ର ୨ୟ ପାରା ଦେଖ- ପ୍ରଥମ ଶିଳାସ୍ତମ୍ଭ
5. ୫.୮ର ୨ୟ ଏବଂ ୩ୟ ପାରା ଦେଖ (ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା, ସମାଜ ଏବଂ କଳା)
6. ୫.୮ର ଶେଷପାରା ଦେଖ

GLOSSARY

Jataka - ଜାତକ	: ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପୂର୍ବଜନ୍ମ ଉପରେ ଲିଖିତ ଗଳ୍ପମାଳା ।
Tirthankara - ତୀର୍ଥଙ୍କର	: ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରଚାରକ
Nirvana - ନିର୍ବାଣ	: କାମନାର ବିନାଶ
Digambara - ଦିଗମ୍ବର	: ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରୁନଥିବା ଜୈନଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ
Svetamabara - ଶ୍ୱେତାମ୍ବର	: ଧଳାବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରୁଥିବା ଜୈନ ଧର୍ମାବଳଂବୀ

Mahayana - ମହାଜାନ	: ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା କରୁଥିବା ବୌଦ୍ଧ ଗୋଷ୍ଠୀ
Hinayana - ହୀନଜାନ	: ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁନଥିବା ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ
Samaj - ସମାଜ	: ସର୍ବ ସାଧାରଣଙ୍କ ଆନନ୍ଦମୁଖର ଧର୍ମୋତ୍ସବ
Dhammamahamatta - ଧର୍ମମହାମାତ୍ର	: ସମାଜରେ 'ଧମ୍ମ'ର ନୀତି ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ଅଶୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଯୁକ୍ତ କର୍ମଚାରୀ
Chauri - ଚାଉରି	: ରାଜାଙ୍କ ଚତୁପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦୋଳାୟିତ ଏକ ପଙ୍ଖା